

Qazı Máwlik shıǵarmalarında omonim sózlerdiń qollanılıwı

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Orınbaeva Jupargul

Annotaciya: Maqalada Qazı Máwlik shıǵarmalarınıń tillik ózgeshelikleri sóz etilgen. Shayır dóretpelerindegi omonim sózler mısallar járdeminde analizlengen.

Tayanış sózler: lingvistika, eski túrkiy tili, omonimler, omonimlik qatar, semantika, kóp mánili sózler, polisemiya

The use of homonymous words in the works of Qazi Máwlik.

Karakalpak State University named after Berdakh Orinbayeva Jupargul

Annotation: The article discusses the linguistic features of the works of Qazi Máwlik. The homonyms in the poet's works are analyzed using examples.

Key words: linguistics, Old Turkic language, homonyms, homonymous series, semantics, polysemous words, polysemy

XIX ásirdeń XX ásirdeń basında jasap ómir súrgen hám usı dáwir ádebiyatın hár tárepleme hám jan-jaqlama bayıwına úles qosqan shayır Qazı Máwlik (Máwdit) Bekmuhammed ulı bolıp esaplanadı. Shayır eskishe sawatlı, túrkiy tilin jeik biletuǵın adam bolǵan. Sonlıqtan, qosıqlarınıń kópshiligin eski túrkiy ádebiy tilinde jazǵan. Biz bul maqalada Qazı Máwlik shıǵarmalarında omonimlerdiń qollanılıw ózgesheliklerin úyrenemiz.

Omonimler, yaǵnıy jazılıwı hám aytıluwı birdey, biraq ańlatatuǵın mánileri bir-birine jaqın emes sózler qaraqalpaq tiliniń leksikasında óz aldına bir topardı quraydı. Olar tildiń tariyxıy rawajlanıwı dawamında payda bolǵan leksikalıq birliklerden ibarat.

Tilimizde forması boyınsha birdey bolıp qollanılatuǵın sózler oǵada kóp ushırasadı. Degen menen, olardıń hámmesi birdey omonimiyalıq qubılıslar emes. Kóp mánili sózler de forması boyınsha birdey sózler, biraq, olardı formasına qaray leksikalıq omonimiyaniń qarawına kirgiziwge bolmaydı. Óytkeni, omonimiya formalıq birliktiń mánilik jaqtan jaqınlıǵına emes, al alıslıǵına tiykarlanadı. Sonlıqtan, olardı bir-birinen ayırıwda geypara qıyınshılıqlardı ushıratıwǵa boladı.

Qaraqalpaq tilinde bir qatar omonimler semantikalıq jaqtan hesh qanday baylanısı bolmaǵan sózlerdiń tariyxıy rawajlanıwdıń barısında tek forması boyınsha uqsas bolıwı nátiyjesinde payda bolǵan.

Házirgi qaraqalpaq tilinde kópshilik omonimler sózlerdiń morfologiyalıq jaqtan ózgeriwı nátiyjesinde payda bolǵan. Bunda túbir sózge belgili bir qosımtalardıń jalǵanıwı arqalı forması jaǵınan birdey, biraq, mánisi jaǵınan bir-birine uqsamaytuǵın sózler qatarı payda boladı.

Omonimler basqa tilden kelip kirgen geypara sózlerdiń tilimizdegi ayırım sózlerge forması jaǵınan uqsas kelip, birdey aytıluwı arqalı da jasalıwı múmkin. Házirgi qaraqalpaq tilinde usınday jol menen payda bolǵan omonimler kóp ushırasadı. Házirgi qaraqalpaq tilindegi omonimlerdiń tiykarǵı jasalıw usılları mine usılardan ibarat.

Omonimlik qatarlardı payda etken sózlerdiń óz ara semantikalıq jaqtan baylanısınıń dárejesine itibar berilse, sózlerdiń eki toparı payda boladı. Olardıń bir toparın etimologiyalıq hám semantikalıq jaqtan baylanısı joq, al, tek tariyxıy rawajlanıwdıń barısında ǵana fonetikalıq jaqtan bir formaǵa iye bolǵan sózler quraydı da, al, ekinshi toparın etimologiyalıq hám semantikalıq jaqtan bir-biri menen baylanıslı sózler toparı quraydı.

Omonimler sırtqı forması hám aytıluwı jaǵınan kóp mánili sózlerge (polisemiyaǵa) bir qansha jaqın bolıp keledi. Biraq, polisemiya menen omonimiyanı bir-birinen ajratıw máselesi barlıq omonimlerde birdey qatnaslı emes. Omonimiyanı polisemiyaǵan ajratıwda sózlerdiń semantikası úlken áhmiyetke iye. Omonimiyalıq qubılıs mánilik jaqtan hár qıylı, biri biri menen hesh qanday semantikalıq jaqınlıǵı hám baylanısı joq sózlerdiń arasında kórinedi, al, polisemiyalıq qubılıstı mánilik jaqtan jaqın bir sózdiń ekinshi bir sózdiń tiykarında payda bolǵanın kóriwimizge boladı.

Qazı Máwlik omonimlerden sheber paydalanǵan. Omonimler sırtqı forması boyınsha birdey, biraq ańlatıp turǵan mánisi hár qıylı bolǵan sózler. Omonim sózler shayırdıń qosıqlarında kópshilik jaǵdayda hár qıylı sóz shaqaplarınan jasalǵan. Mısalı:

Ashıqlar yıǵlashıp ańar kóz yashı.
Sorasam on segizde deydiler yashın.
Yigitlik mudamı yazdur, qıshı yoq.
Bayaz yazdım xalıq ishine taratıp.
Keshe ketken shul yarımdı saǵındım.
Tun uyqısın tórt bóledi kesheler.

Bul mısallardaǵı yash (jas), keshe sózleri bir sóz shaqabınan jasalǵan omonimler bolıp tabıladı. Yash (jas) sózi birinshi mısalda kózden aqqan jas mánisin bildiriwshi atlıq sóz, ekinshi mısalda adamnıń jasaǵan jasına baylanıslı atlıq sózden

jasalğan. «Keshe» sózi eki mısalda da ráwish sóz bolıp, birinshisi «ótken kún» mánisinde, ekinshisi «tún» mánisinde jumsalğan. Házirgi tilimizde bul sóz «tún» mánisinde qollanılmaydı. Bul qońsılas ózbek tiliniń tásirini bolıwı kerek.

Al, joqarıdağı «yaz» (jaz) omonim hár qıylı sóz shaqabınan jasalğan. Birinshi mısalda jaz máwsimi mánisin bildiretuǵın ráwish sóz bolıp qollanılsa, ekinshi mısalda «jazıw» feyili bolıp jumsalğan.

Sonday-aq, Qazı Máwlik shıǵarmalarında polisemiyalıq sózler (kóp mánili sózler) de ushırasadı. Kóp mánili sózler tilimizde oǵada kóp. Olardıń kópshiliginiń máni órisi ádewir keńeygen. Sóz jeke turǵanda, ádette, óziniń tuwra mánisinde uǵınıladı da, al onıń qaysı mánide qollanılıp turǵanlıǵı kontekste belgili boladı. Mısalı: yuz (júz) sózi.

Tániń titrar aq yuzların kórgende.

Anıń waspın yazsam qaǵaz yuzine.

Sózlik yarqırar dúnyanıń yuzi.

«Bay» sóziniń de kóp mánide qollanılganın kóriwge boladı.

Boylarıńdı Shaxsánemge megzettim.

Qáddi boyıń Zulayxaǵa megzettim.

Kegeyli boyına barǵım keledi.

Kegeyli boyında aq gul pitipti.

Birinshi mısaldağı «yuz» (júz) sózi óziniń tiykarǵı mánisinde yaǵnıy adamnıń júzi, beti, pútkil dúnya mánilerinde qollanılgan. Keyingi mısaldağı «boy» sózi belgili bir predmetniń uzınlıǵına, boyına baylanıslı qollanıladı. Shayır bul sózdi qızdıń boyın, qáwmetine qarata hám suwdıń boyı, átirapı mánisinde de qollanǵan. Solay etip, shayır óz shıǵarmalarında kóp mánili sózlerdi sózlerdiń shıraylı hám tásirli shıǵıwı ushın ónimli paydalanǵan.

ÁDEBIYATLAR

1. Е.Бердимуратов. Хәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1994.
2. Г.Қарлыбаева. Әжинияз шығармалары тилинің семантика-стилистикалық өзгешеликleri. Нөкис, «Қарақалпақстан», 2017.
3. Ә.Пахратдинов, Х.Өтемуратова. XIX әсирдиң, ақыры XX әсирдиң басындағы қарақалпақ әдебияты тарийхы. Нөкис, «Билим», 1995.